

A történelmi segédtudományok egyetemi oktatása a reformkorban

A XVIII. század második felében, a nemzeti kultúra kialakulásának idején, a magyar nyelvhez és irodalomhoz hasonlóan — bár annál a közvéleményben kevésbé ismert —, kiemelkedő szerepet játszott a történelem ill. a történetírás. Az iránta megnyilvánuló fokozottabb érdeklődés első jeleiként jöttek létre a gazdag eredeti és másolt iratanyagot tartalmazó kéziratgyűjtemények, alakultak meg a múlt feltárására, megismertetésére törekvő társaságok — néha komoly tudományos, máskor többé-kevésbé műkedvelő szinten —, jelentek meg a nagy — jelentős részben inkább csak forrásközlésre szorítkozó — történelmi munkák, s ténylegesen ekkor kezdődött meg hazánkban a történelem tudománnyá válása.¹

Ezzel szoros kapcsolatban indultak fejlődésnek nálunk a történelmi segédtudományok: az oklevéltan, a kronológia, a pecséttan, az éremtan, a címertan, a régiségtan is, részben a történelmi kutatómunkához, részben a gyakorlati élethez kapcsolódva. A történelem és a történelmi segédtudományok kapcsolata nyilvánvaló, viszont a gyakorlathoz, pontosabban a jogi gyakorlathoz való viszonyuk néhány szót érdemel, mivel ez is igen jelentős szerepet játszott hazai fejlődésükben.

Magyarország sajátos fejlődésének következtében egészen a XIX. század közepéig a feudális viszonyok voltak az uralkodók. Ebből adódott a földbirtokok nagy jelentősége, az ezekre vonatkozó iratanyag megbecsülése, szinte állandó használata. A gyakori birtokperek alkalmával volt nagy szerepük a jogbiztosító, gyakran több száz éves iratoknak, okleveleknek, melyeknek elolvasása, megértése, s döntően: hitelességének megállapítása bírótól, jegyzőtől, ügyvédtől egyaránt megkívánt bizonyos ilyen jellegű ismereteket.²

A vármegyei ügyintézés körének kibővülése magával hozta az iratanyag mennyiségének megnövekedését, s szükségessé tette annak megőrzését is. A vármegyék kialakuló levéltárait általában jogban jártas személy — többnyire a jegyző, főjegyző — gondjaira bízták, aki kivette részét a központi hatóságok által a XVIII. század végén, a XIX. század elején elrendelt nagy levéltár-rendezésekből is, jöllehet a munka zömét kisebb rangú beosztott hivatalnokaira ill. gyakornokaira hárította át. Csak egy példa a táblabírák, jegyzők ilyen tevékenységére: Baranya megye levéltárát GAÁL József főjegyző, Moson megye levéltárát MOLNÁR István levéltárnok és táblabíró, Zemplén megyéét pedig KAZINCZY Ferenc táblabíró rendezte. Borsod megye levéltárának rendezésében részt vett „Novák István, a leleszi káptalan volt hites jegyzője, aki a vármegye 1834. évi határozata alapján lemásolta a régi, már majd-

¹ E témakörrel részletesebben: V. WINDISCH ÉVA: *Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei.* = *Századok.* 1968. 90–145 p.

² HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt.* Bp. 1899. 475 p. Uő: *Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban.* Bp. 1886. 40 p.

nem olvashatatlan iratokot, okleveleket a legrégebb időtől kezdve.”³ Ez utóbbi tevékenység elképzelhetetlen gyakorlati diplomatikai ismeretek nélkül, melyeket valószínűleg a hiteles helynél eltöltött évek alatt szerzett.

Ehhez kapcsolódva tehetünk említést a hiteles helyek munkájának természetéről is.⁴ A hiteles helyi tevékenység irányítója általában joghoz értő világi ember, a notarius volt, azonban rajta kívül a hiteles hely egyházi tagjainak is jártasnak kellett lenniük — ha nem is mindnyájuknak —, az oklevél-olvasásban, az oklevélértelmezésben, hogy feladatukat el tudják látni. A gazdag és értékes levéltárak használata, rendezése szintén megkívánt ilyen jellegű ismeretanyagot.

A fenti, éppen csak vázolt vonatkozások miatt találhatunk a történelmi segédtudományok (és a történelem) művelőinek sorában mindenekelőtt jogászokat, egyházi személyeket. Ismereteiket sokáig csak gyakorlat útján sajátíthatták el, ott, ahol alkalmuk is nyílt az anyaggal való foglalkozásra: egy-egy ügyvéd, jegyző mellett gyakornokoskodva, ill. különböző egyházi levéltárakban, könyvtárakban dolgozva. E tudományágak szervezett oktatására ugyanis csak a XVIII. század végén került sor.⁵

Az 1777-ben kiadott *I. Ratio Educationis*⁶ az egész magyar oktatásügy reformálásának alapját képezte. (Intézkedéseinek hatálya az alsó népiskoláktól az egyetemig terjedt, s alapjában véve egészen 1848-ig meghatározta Magyarországnak és kapcsolt részeinek tanügyét.) Az akadémiaírákról és az egyetemről szóló fejezetekben találhatunk a történelmi segédtudományok oktatására vonatkozó részeket. E tárgyak mindkét oktatási intézményben rendkívüli tárgyként kerültek bevezetésre. A különbség mindössze annyi volt, hogy az egyetemen külön tanárokat bíztak meg előadásukkal és külön tanszéket is állítottak fel.⁷ (A történelem már korábban, 1770-ben tanszéket kapott az egyetemen, azonban az ott tanítandók részletesebb leírását szintén a *Ratio Educationis* tartalmazza.)

A létrehozott három segédtudományi tanszék: az oklevéltani, a címer- és pecséttni, valamint az érem- és régiségtani élére jeles tudósokat állítottak, akik emellett az Egyetemi Könyvtár tisztviselői is voltak. A tanszékek felállításakor, azaz 1777-ben PRAY György másodkönyvtárosként az oklevéltan, WAGNER Károly első örként a címer- és pecséttni, SCHÖNVISNER István pedig másodörként az érem- és régiségtan egyetemi tanára is lett.⁸

A tanszékek fejlődését kedvezően befolyásolta, hogy a hazai tudományos élet kiemelkedő képviselői kerültek az egyetemi katedrára. Az egyetemi tanárok személye ugyanis döntően meghatározta szaktárgyuk oktatásának színvonalát. Teljes személyükhöz kötődött ez, mivel nem állt mellettük segédszemélyzet. (A nagyobb tanszékeknél is csak igen ritkán könnyebbítette a tanár munkáját adjunktus.) A biztató kezdet után azonban e tárgyak oktatása hanyatlásnak

³ FÖGLEIN Antal: *A vármegyei levéltárak a XIX. század első felében.* = *Levéltári Közl.* 1960. 175—204. p. Idézett hely: 184. p

⁴ Erről részletesebben: PAPP László: *A hiteles helyek története és működése az újkorban.* Bp. 1936. 123 p.

⁵ ECKHART Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története. 1667—1935.* Bp. 1935. (Gazdag anyagot tartalmaz a jogi karon folyó oktatásra, többek között olyat is, mely a könyv megjelenése óta megsemmisült, s csak itt hozzáférhető.)

⁶ Magyar nyelvű kiadása: Az 1777-iki *Ratio Educationis*. Ford. bev. és jegyzetekkel ellátta FRIML Aladár. Bp. 1913. 271 p.

⁷ *Ratio Educationis* CXCVIII. paragrafus. 194—195. p.

⁸ 1790-ben az oklevéltani, valamint a címer- és pecséttni tanszékeket összevonták, s ettől kezdve két tanszék keretein belül folyt a történelmi segédtudományok oktatása.

indult. Az említett tudós-tanárok örökébe lépő utódok nem mindig tudták az elődök által kialakított színvonalat megtartani.⁹ Nem kedvezett az sem, hogy a XIX. század elején e tanszékeket nem töltötték be, s hosszú időn keresztül csak helyettesek látták el azokat. (Legtöbbször a történelem professzora, akit azonban eléggé lekötött saját tárgya.) A tanárokról szólva nem feledkezhetünk meg a XIX. század első felének neves alakjáról: a diplomatikát művelő és oktató HORVÁT Istvánról, aki a magyar nyelv és irodalom tanszékének ellátása mellett több mint húsz évig volt az oklevéltan tanára a pesti egyetemen. Ha történeti eszméi a tudomány mai szintjéről nézve legalábbis erősen vitathatók, a magyar nyelv és irodalom, de különösen a diplomatika terén végzett kutató és oktató munkájáról csak elismeréssel szólhatunk.¹⁰

A professzorok tanári munkáját azért is ki kell emelni, mivel nem csupán az adjunktusok hiányoztak mellőlük, hanem segédeszközök is csak hiányosan álltak rendelkezésükre. A tanítás alapját az előadások képezték, amelyek nem mindig voltak előadások a szó szoros értelmében, hiszen gyakran előfordult, hogy a tanár csak felolvasott óráin vagy saját jegyzeteiből, vagy valamilyen könyvből.

Némileg kedvezőbb helyzetben voltak a történeti segédtudományok hallgatói a többi bölcsészhallgatóval szemben, mivel tanulmányaikban bizonyos mértékig lehetőség nyílt az anyaggal való elmélyültebb foglalkozásra, esetlegesen gyakorlatok tartására. E tárgyak rendes elsajátítása ugyanis elképzelhetetlen szemléltető eszközök igénybevétele nélkül (még ha ezek nem is fedik a mai szemléltető eszköz fogalmát). Valójában eredeti és másolt oklevelek, néha pl. rézmetszéssel sokszorosított oklevélhasonmások, összehasonlítást lehetővé tevő betűtáblázatok, érmeek, régészeti leletek voltak ezek, melyeket részben a tanárok magángyűjteményeiből, részben az egyetem saját gyűjteményeiből emelhettek ki egy-egy alkalomra.¹¹

Ennek ellenére is igen nehéz lehetett a diákok felkészülése a vizsgákra, hiszen a nem mindig kifogástalan előadások, a kevés szemléltető eszköz; rendes megbeszélések, szemináriumok hiánya mind-mind megnehezítette azt. Csak az órákon készült jegyzeteket, valamint a tankönyveket említhetjük meg — a fent már kiemelt segédleteken kívül —, mint a tanulást segítő eszközöket. A kettő közül a könyvek voltak általában jobban használhatók, különösen akkor, ha az abban foglaltakat adta elő és kívánta meg a tanár, ami elég gyakran előfordult. A jegyzetekre ott támaszkodhattak inkább, ahol a tanár tárgyá-

⁹ A történeti segédtudományok tanárai 1777–1848 között: Oklevéltan: PRAY György 1777–1785, CORNIDES Dániel 1785–1787, SCHWARTNER Márton: 1788–1790. Címer- és pecséttan: WAGNER Károly 1777–1784, PRAY György 1785–1790. Oklevél- és címertan (1790-től): SCHWARTNER Márton 1790–1823, HORVÁT István helyettesként 1823–1846, HORVÁT Árpád helyettesként 1846–1855, rendkívüli tanárként 1855–1868, rendes tanárként 1868–1894. Érem- és régiségtan: SCHÖNVISNER István 1777–1795, KATANCHICH Péter 1795–1800, STIPSICS Alajos 1800–1815, WESZERLE József rendes tanárként 1816–1827, helyettesként 1827–1838, NACHTIGALL Jakab helyettesként 1838–1840, REISINGER János helyettesként 1840–1848.

¹⁰ HORVÁT István sokoldalú tevékenységére álljon itt néhány példa: történelem: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből*. Pest. 1825. Irodalom: *Magyar irodalomtörténete*. [Bp. 1934.] Egyetemi ny. Történeti segédtudományok: OSZK Kézirattár: Quart. Lat. 2332. 2367. 2368.

¹¹ HORVÁT István tisztelői támogatásával több sokszorosított oklevélmásolatot készített, ezeket használhatták tanítványai is feltehetően. Fia s a tanszéken utóda, HORVÁT Árpád szintén ezeket a másolatokat használta fel, még az ajánlásokat is rajta hagyva, 1880-as évek elején megjelent oklevéltani jegyzeteinél.

nak megszerettetésére törekedett, színesebb, elevenebb órákat tartott, s az éppen szóba kerülő dolgokról nem csupán beszélt, hanem be is mutatta azokat, vagy esetleg feladatokat adott egy-egy probléma jobb megértetése, elsajátítása céljából.¹²

Ezek előrebocsátása után tekintsük át — először talán általánosságban, — milyen könyveket használtak egyetemünkön a segédtudományi tanszékek felállításától, 1777-től kezdve 1848-ig tankönyvként.

A legjellemzőbb e művekre, hogy nem kimondottan oktatási céllal készültek. Általában rövidiek, kézikönyv jellegűek, de szerepel közöttük olyan mű is, melyet az illető tárgy egyetemi tanára írt vagy állított össze. Az egyetemen használandó tankönyvek között — igaz, csak ritkán — találhatunk az alsóbb iskolák számára készült könyveket is. Bár a tanrendben nem szerepelt előírtként, mégis itt és így említhetjük meg SCHÖNVISNER István két, a középfokú iskolák számára írt tankönyvét, annál is inkább, mivel pontos megjelölés helyett a tanár saját művére ill. munkájára utaló jelzést gyakran láthatunk a tanrendekben. Mindkét könyv¹³ a humanitatis osztályok számára készült, de a „könnyed és világos, mindenütt szabatos előadásmód alapján feltételezhetjük, hogy a szerző egyetemi előadásain keresztül jutott el a két kompendiumban megnyilvánuló szerkesztésmódig, mely akkor igen megkönnyíthette az ifjúságnak a szükséges tudásanyag megszerzését.”¹⁴ Mivel ebben az időben más, hasonló tartalmú könyvnél könnyebben hozzáférhető volt Magyarországon, feltételezhetjük, hogy SCHÖNVISNER tanárságának idején, ill. egészen a XIX. század elejéig nemcsak a középiskolákban, hanem az egyetem bölcsészeti karán is használhatták tankönyvként.

Az egyetem tanrendjeinek tanúsága szerint — ezek tartalmazták az előadás címén, idején, az előadó tanár nevének kívül a használandó tankönyvek rövid megjelölését is —, csak a tárgyalt korszak utolsó harmadában, kb. az 1820-as évektől szerepelnek csak könyvek ebben a rovatban. (Kezdetben csak kézíratra történt itt utalás.) Az *I. Ratio Educationis* elrendelte ugyan tankönyvek írását, ezek azonban lassan, vagy egyáltalán nem készültek el. Volt olyan tantárgy is, melyhez az említett időszakon belül nem állt semmilyen könyv a tanulók rendelkezésére.

A történelmi segédtudományok számára a csaknem nyolc évtizedes periódus alatt összesen öt mű szerepelt tankönyvként: SCHWARTNER Márton diplomatikai — s egyben pecsétani és kronológiai vonatkozásokat is tartalmazó — műve, Joseph ECKHEL éremtani, STIPSICS Alajos régiségtani, WALLASZKY Pál irodalom- ill. tudománytörténeti munkája és Johann Christoph GATTERER egyik könyve.¹⁵ Ezek közül itt csak az első négyet mutatom be, kiemelve legjellemzőbb vonásaikat.

¹² Ilyen jegyzetek pl.: OSZK Kézirattár: HORVÁT Árpád: Quart. Lat. 2333/1—2. VASVÁRI Pál: Quart. Lat. 2122. WENZEL Gusztáv: Quart. Lat. 2370 és 2374. (E jegyzetekben példákat találhatunk többek között a húsvét kiszámításának módjára is.)

¹³ SCHÖNVISNER István: *Compendium antiquitatum romanarum*. Budae. 1815. Typ. Univ. uő.: *Compendium antiquitatum graecorum*. Budae. 1814.

¹⁴ OROSZLÁN Zoltán: *Egyetemünk régészeti tanszékének első tankönyvei*. = *Régészeti Dolgozatok*. 1961. 71—79. p. Idézett hely: 73. p.

¹⁵ Az ötödiket a tanrendek csak „Gatterer”-ként jelölik. Hogy azonban Johann Christoph GATTERER melyik könyvét értették alatta, nehéz lenne azonosítani, mivel a szerzőnek több műve is megjelent a segédtudományok köréből, s még csak nem is egy kiadásban. (Igy például van kronológiai, genealógiai, heraldikai, geográfiai stb. tárgyú munkája.)

1. Schwartner Márton: *Introductio in artem diplomaticam*¹⁶

A leghosszabb ideig használt tankönyv SCHWARTNER Márton *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam* (Bevezetés az oklevéltanba, különös tekintettel a magyar oklevéltanra) c. munkája volt, mely az egész korszakban, megjelenésétől, 1790-től használatban volt. 1802-ben második kiadása is napvilágot látott, majd 1821-ben PERGER János erősen átdolgozott kiadásában is megjelent.¹⁷

„Ezen érdemes Oktató Úr az, 'ki a' Magyar Diplomatikai tudományt tudomány-rendbe szerkeztette édes Hazánkkal legelőbbször megesmértetni kívánta: mert jól lehet voltak többen is, kik már a'nak előtte a' Magyar diplomatikának vagyis Oklevél-esméretnek bizonytalan, 's miveletlen ösvényjén botorkázni bátorkodtak, azok mindazáltal koránt sem valamelly tudomány-rend szerint el készített Diplomatikai könyvvel, mint inkább csak néminémű töredékekkel 's csekély darabokkal gazdagították Hazánkat”¹⁸ — írta e munkáról előszavában PERGER. De ide kíváncsoznak HORVÁT István sorai is: „Állandó ditséretére fog szolgálni Schw. Úrnak, hogy tanítása kezdetén azonnal nyomtatás alá eresztette letzkéit. Ez által nem tsak hallgatóin könyebbitett, hanem azokat is Diplomatika tanulásra édesgette kiknek vezér könyv nélkül alkalmok nem vala a' Kritika fátyáljánál vizsgálgatni a' régiség betses okleveleit.”¹⁹

Azt, hogy SCHWARTNER egyetemi előadásaival milyen szoros kapcsolatban állott kinyomtatott oklevéltana, bizonyítja az az előadásainak anyagát tartalmazó jegyzet, melyet egyik hallgatója, GERSON Adalbert készített. (A jegyzet létrejöttének idején az oklevéltan oktatása egy évben, a „facultas philosophica” első évében történt heti egy órában, amelyhez képest igen nagy az elvégzett anyag.)²⁰

A kézirat az 1789/90-es tanévben készült, és igen jó áttekintést ad a diplomatika és heraldika anyagáról. A jegyzet beosztása lényegében megegyezik SCHWARTNER könyvének beosztásával, természetesen nem azonos keretek között.

Ezek előrebocsátása után azonban térjünk át magára a könyvre. Az *Introductio* három (*Graphica*, *Semiotica diplomatica*, *Rhetorica seu Formularia diplomatica*), de az előzetes ismeretekkel és a példákkal vagy oklevélmintákkal együtt tulajdonképpen öt részre tagolódik. Ez a beosztás megegyezik a szokással, hiszen pl. az első részben az oklevelek legáltalánosabb, legjellemzőbb sajátosságaival foglalkozik. Többek között itt ejt szót arról, miért hasznosak a történelem számára a különböző korokból származó oklevelek: „A történelem helyesebb és alaposabb megismeréséhez hasznosak az oklevelek... Az oklevelek megmagyarázzák mindazt, ami hozzátartozik a régi közösségi és magán szokások valamint intézmények ismeretéhez és megértéséhez.”²¹ Itt szól a diplomatika tudományának kialakulásáról, hasznáról, s többek között itt tesz említést

¹⁶ SCHWARTNER Márton: *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam*. Pest. 1790. Patzko. 342 p. 3 t.

¹⁷ PERGER János: *Bé vezetés a' diplomatikába vagy is az oklevél esméret tudományába, melyet Schwartner Márton után némelly változtatásokkal 's hasznos bővítésekkel magyar nyelven kiadott* —. 1–3 r. Pest. 1821. Trattner ny.

¹⁸ PERGER i. m. *Bevezetés* ill. előszó.

¹⁹ HORVÁT István bírálata SCHWARTNER Márton művéről: *Tudományos Gyűjtemény* 1819. VIII–XII. k.

²⁰ GERSON Adalbert jegyzete: OSZK Kézirattár Quart. Lat. 2399/I.

²¹ SCHWARTNER i. m. 15–16. p.

tést a legfontosabb szakirodalomról is. (Külön megjelöli, mely műveket használta fel saját művének megírásánál is.)

Az első, írásról szóló részben a betűtípusok kialakulásával, a középkori helyesírással foglalkozik. Röviden bemutatja a magyar nyelv régi helyesírását; a rövidítéseket, összevonásokat stb. is.

Semiotica diplomatica címet viseli a következő rész. Itt ismerkedhetünk meg az oklevelek szokásos jeleivel, jegyeivel: keresztekkel, szimbólumokkal, monogramokkal, pecsétekkel, (ez a legrészletesebb), a kancellárok, jegyzők kézjegyeivel stb. A harmadik rész a Rhetorica, vagyis a diplomák formulái. Mivel ez az oklevéltan egyik legfontosabb ága, SCHWARTNER munkájában is ennek megfelelő súllyal szerepel. Az oklevelek szokásos tagozódásának megfelelően osztja be mondanivalóját. Az itt megemlítésre kerülő problémákat még csak felsorolás-szerűen jelezni is sok lenne, de azért álljon itt néhány például: nevek, rangok, „Dei gratia” használata; személyek, városok, területek neve; pecsétek, királyi aláírások, kronológiai problémák stb.

Kiegészíti a kötetet az ahhoz szervesen hozzátartozó, de a nyomtatás során számozatlanul hagyott mintegy 20 oldalas függelék, mely néhány oklevél szövegét tartalmazza. Meg kell említeni a kötethez tartozó három táblát is, melyeken pecsétek, aláírások (köztük Mátyás király aláírása) láthatók.

Lényegében SCHWARTNER műve igen hasznos, jó összefoglalása a diplomatika tudományának, hiányosságai ellenére is. A logikus felépítés, a jó tagolás jelentősen megkönnyítette a könyv használóinak, így az egyetem hallgatóinak is, az abban foglaltakkal való megismerkedést.

Ki kell emelni az író hibátlan, tiszta latin stílusát, s azt a gazdag forrásanyagot is, melyre a könyv írásakor támaszkodott.

Az elmondottakhoz kapcsolódva térnek át arra, mit tartottak, s tarthatunk mi is a könyv hiányosságának, miért bírálták azt SCHWARTNER félig-meddig kortársai.

1819-ben a *Tudományos Gyűjtemény*ben HORVÁT elismeréssel adózik SCHWARTNER munkájának, s rámutat arra, hogy annak második, 1801-ben megjelent kiadása mennyire túlhaladta az elsőt, hiszen a szerző újabb kutatásainak eredményeit is beledolgozta abba. Legnagyobb hiányosságául mindkettőnek — a címben is jellettek ellenére — a magyar anyag kevés és hézagos voltát rója fel HORVÁT: „... inkább külföldi, mint magyar Diplomatika Bévezetését foglal magában²² ... ha addig, míg a' Külföld Diplomatikájával vesződött, a' Magyar eredeti okleveleket gondosabban forgatta volna; vagy Hevenesi és Kaprinai számos kézíratait olvastában minden szokatlanra jobban figyelmeztet volna, nagy részben más Magyar Diplomatika került volna keze alól, mellyet egybe vetve a' Törvényekkel, nagyobb kiterjedésűvé, és fontosabbá tenni nem sok fáradságba telt volna. Azonban a' különben iparkodó Férfiat a' magyar Törvénynek hézagos esmérete és a' Német Diplomatikuskoknak nem egészen szerentsés nyomdokok másfelé vezették, a' mint a' Könyvére teendő észrevételekből nyilvánban ki fog tetszeni.”²³

Ezeket igyekezett HORVÁT többé-kevésbé pótolni. Különösen részletesen foglalkozik a magyar okleveles gyakorlattal, helyesírással, melynek tárgyalásánál igen sok régi magyar szót idéz, jórészt nyelvelméleinkből, majd utal arra is, hogy a rövidítéseket részletesebben kellett volna ismertetni, hiszen ez jelentősen megkönnyítené az oklevélolvasást.

²² HORVÁT István: *Tudományos Gyűjtemény* 1819. VIII. k. 74. p.

²³ Uő: uo. 1819. VIII. k. 86. p.

A fentiek és HORVÁT szóbeli útmutatásai alapján készítette el PERGER János SCHWARTNER Márton munkájának magyar fordítását, kiegészítve a magyar vonatkozásokkal, s több, komoly segítséget jelentő lajstrommal, táblázattal.

PERGER ezt írja többek között munkájának előszavában: „A' fent tisztelt érdemes Oktató Úrnak Diplomatikai munkája tehát az, melyet 'sinor-mértékül, 's utmutatóul választottam magamnak; de... bátorkodtam... ott, hol a' dolog vagy némelly változtatást, vagy bővítést kívánt, más jeles Iróknak mint Pray György, Kollár Ádám, Kaprinai István, Kovachich Márton, TT. Horvát István Ur, és más tudós Hazánkfiainak, Gatterer Kristóf jeles Irónak is tudományos munkáikat is segédül venni, 's használni.”²⁴

PERGER általában megtartja SCHWARTNER könyvének beosztását, azonban néhol új fejezeteket is beiktat. A mű végén oklevelek szövegét közli, (többet, mint SCHWARTNER), királyi kancellárok névsorát adja saját koráig, majd öt tábla következik: különböző betűtípusok, rövidítések, számok, nevek írására vonatkozó példák, szövegrészeket különböző írással, pecsétek, aláírások stb.

HORVÁT István és PERGER János munkáinak ismertetésére csupán azért tértem ki kissé részletesebben, mivel HORVÁT István, aki 1823-tól a segédtudományi tanszék tanára, s mély hazafiságáról ismeretes alakja volt a XIX. század első felének, valószínűleg nem fogadhatta el tanítási segédletül változtatás nélkül SCHWARTNER könyvét. Valószínűnek látszik, hogy az *Introductio*-t az általános és a külföldi diplomatikai vonatkozások ismertetésénél használhatta tankönyvül; de egy másik megoldás is feltehető: SCHWARTNER könyvét csak a tanrendben szerepeltette (a tankönyvek használatához helytartó tanácsi engedély volt szükséges, s újabb kiadása elég körülményes volt), különben saját jegyzetei alapján tartott előadásainak anyagát kívánta meg. Ez utóbbi feltevést látszanak alátámasztani fennmaradt diplomatikai, genealógiai, heraldikai és kronológiai jegyzetei, pontosabban feljegyzései,²⁵ s egyik tanítványának szavai, melyek szerint HORVÁT ügyelt arra, hogy szavait jól lehessen jegyezni, ami arra enged következtetni, hogy fontosnak tartotta az óráin készített jegyzeteket.²⁶

Ezek szerint SCHWARTNER Márton könyve — vitathatatlan érdemei ellenére is —, HORVÁT tanárságának idején csak jelentős kiegészítésekkel tölthette be a tankönyv szerepét.

Az egyetem és a tudományos élet körén kívüli hatásáról írta az egyik kortárs: „Egy könyvnek sem volt talán még ekkoráig Hazánkban olly friss kelete mint Hymfy Szerelmeinek, Kövi Magyar törvényének, és Schwartner Diplomatikájának.”²⁷

2. Eckhel, Joseph Hilar: *Elementa Numismaticae veteris*

Az egyik történeti segédtudomány, az éremtan oktatásánál — azt a néhány évet kivéve, amikor STIPSICS Alajos töltötte be a tanszék tanári állását, s csak saját könyvét tette kötelezővé —, egy külföldi szerzőnek, a bécsi egyetem érem-és régiségtan professzorának, ECKHELnek a munkája szerepelt tankönyvként.

²⁴ PERGER i. m. Bevezetés 1–2 p.

²⁵ Lásd 10. jegyzetnél a kéziratok jelzeteit.

²⁶ VASS Bertalan: *Horvát István életrajza*. Bp. 1895. 514 p. Idézett hely: 498. p.

²⁷ HORVÁT István *Mindennapja*. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 466. 1805. márc. 8.

Ez tulajdonképpen ECKHEL 1792 és 1798 között megjelent nagy numizmatikai munkájának rövid kiadása, melyet a német eredetiből KATANCHICH Péter, a pesti egyetem tanára ültetett át a magyar oktatás hivatalos nyelvére, a latinra.²⁸

A fordító ezt írja előszavában: „E kis könyvet, mely a régi numizmatika alapismereteit tartalmazza, latinra fordítottam, hogy hazai ifjúságunk tanulását serkentse.”²⁹

A könyv anyagának beosztásánál ill. elrendezésénél a szerző szakított az addigi gyakorlattal, ugyanis nem anyaguk, nagyságuk szerint osztotta fel az érmekeket.³⁰ Ennek eredményeként csak két nagyobb egységet különböztet meg: a római érmekeket és a Rómán kívül vert érmekeket.

A bevezetésben fogalmazza meg a numizmatika meghatározását, mely szerint: „A numizmatika az érmekekkel foglalkozik, a tiszteletre méltó népek, a görögök és különösen a rómaiak által vertekkel, és amelyek idővel a földből előkerültek.”³¹ Természetesen itt foglalkozik az érmekekre vonatkozó legáltalánosabb tudnivalókkal, a nagyobb leletekkel, az éremtan helyével a tudományok sorában stb.

Külön említést érdemel a kötethez tartozó hat tábla, melynek ábrái a szövegben említett érmék mindkét oldalának rajzát mutatják be, s melyekre az író a megfelelő helyen felhívja az olvasó figyelmét. Jó a táblák készítésénél alkalmazott megoldás: kihajthatók ugyanis a könyvből, s így a szöveggel együtt látva az ábrát is, könnyebb megjegyezni az olvasottakat. (A könyv lapjai alá eső részre nincs nyomtatva ábra.)

A kora színvonalán álló, igen jó összefoglalást adó könyv logikus szerkezete, áttekinthetősége, rajzainak segítsége mellett terjedelmében is megfelelő tankönyv volt, melynek szerzője saját tudományos kutatásainak eredményére is ámaszkodott, elsősorban az anyag összeállításánál, elrendezésénél.

3. *Stipsics Alajos: Archaeologiae rituum Graecorum enchiridion. Praemittitur mythologiae Graecae et Romanae adumbratio*

1808-tól 1815-ig találhatjuk meg az „ordo praelectionum”-ban STIPSICS Alajos régiségtani tankönyvét, melynek magyar címe: A görög szokások régiségtani áttekintése, kiegészítve a görög és római mitológia vázlatával.³²

STIPSICS Alajos munkája lényegében megfelel a címében is jelletteknek: az első rész valóban csak vázlatát adja a görög mitológiának, ill. az azzal kapcsolatos legáltalánosabb tudnivalókat összegzi. Másik szakasza a görög élettel ismerteti meg olvasóit.

Bár a régiségtan néven említett tanszék a mai régészeti elődje volt, az akkor és a ma oktatott anyag között jelentős eltérés van, amit némileg példáz a bemutatott tankönyv is. (Zárójelben említeném meg, hogy SCHÖNVISNER István és KATANCHICH Péter — STIPSICS egyetemi tanár elődei — kezdték meg a múlt emlékeinek összegyűjtését, s nevükhöz fűződnek az első régészeti feltárások is hazánkban. Valószínű, hogy előadásaikban is említést tettek kuta-

²⁸ ECKHEL, Josephus: *Elementa numismaticae veteris. Ex germanico in latinum translit Math. Petr. Katanesich. Budaë. 1799. Typ. Univ. 104 p. 6 t.*

²⁹ ECKHEL i. m. Praefatio.

³⁰ A 14. jegyzetben idézett cikk 76. p.

³¹ ECKHEL i. m. 1. p.

³² STIPSICS Alajos: *Archaeologiae rituum Graecorum enchiridion. Praemittitur mythologiae Graecae et Romanae adumbratio. Pest. 1808. 208 p.*

tásaik eredményeiről.) STIPSICS tanári tevékenysége, s az itt bemutatott tankönyve sem túl kiemelkedő, nincs is komoly tudományos munkássága. E könyve is más munkák alapján készült rövid bevezetés vagy összefoglalás jellegével bír.

4. Wallaszky Pál: *Conspectus Reipublicae litterariae in Hungaria ab initii regni ad nostra usque tempora delineatus*

A történeti segédtudományok oktatása néhány év kivételével rendkívüli tárgyként történt. 1826/27-ben felsőbb utasításra rendezték az egyetemen tanítandó tárgyak körét. Ekkor jelentősen kibővítették az érem- és régiségtan tanárának feladatkeretét. A numizmatikán és archeológián kívül elő kellett adnia kronológiát, földrajzot, valamint hazai irodalom- (pontosabban tudomány-) történetet is.³³ Az 1847/48-as tanév magyar nyelvű tanrendje így jelöli ezeket: „régiség, időszámítás, földisme, hazai irodalom története és pénztan” — s mindez meglehetősen szűk, heti két órás időkeretben. A már korábban ismertetett tankönyvek mellett kiegészítésül GATTERER és WALLASZKY Pál munkáját jelölik meg 1834/35-től a tanrendek.³⁴

A hazai irodalom története címet viselő tárgy elsajátítását WALLASZKY Pál: *A magyar irodalom áttekintése* c. műve segíthette. Csak segítségről beszélhetünk, mivel WALLASZKY könyvében egyéb — elsősorban tudománytörténeti, művelődéstörténeti — vonatkozások sokkal jelentősebb helyet foglalnak el, mint maga az irodalomtörténeti rész.³⁵

WALLASZKY a bevezetésben meghatározza a célt, melyet műve írásakor maga elé tűzött, nevezetesen a hazai irodalom és tudomány megismertetését a hazai és külföldi olvasókkal: az előbbieket ismerjék meg és tiszteljék nemzetük kiválóságait, az utóbbiak pedig győződjenek meg a könyv olvasásakor arról, hogy milyen kulturális értékekkel rendelkezik a magyar nép.

Forrásainak s egyben elődeinek felsorolását — néha értékelését is — tartalmazza a következő, előzetes ismeretek címet viselő egység. „Becsülni tudja elődeit, figyelemre méltatja törekvéseiket, de azért hibáikat sem kíméli, sőt némelykor élesen, izgatottan, szenvedélyesen nyilatkozik róluk. Különben, a mi a dolog lényegét illeti, e szenvedélyes kikeléseiben is igaza van: ahol pedig megtartja a nyugodt kritika hangját, ott csak szakismeretről és helyes ítélőtehetségről tesz tanúságot” — írja róla egyik méltatója.³⁶

Kronológiai sorrendben tekinti át azokat az írókat, akiket említésre méltónak tart, ill. akiknek a munkáit forrásul felhasználja. Sorukat TELEGDI János-sal, a művelt férfiúval kezdi, kinek a XVI. században megjelent művét említi elsőként. A következő mű már jóval későbbi: Johannes DALMATA 1666-ban megjelent könyve. Mindet felsorolni sok lenne, de néhány jelesebb íróért azért meg kell említeni: APÁCZAI CSERE János, ROTARIDES Károly, CZVITTINGER Dávid, BÉL Mátyás stb., s végül legfrissebb műként SÁNDOR István *Magyar*

³³ A tanrendek legteljesebben az Egyetemi Könyvtárban található meg a P 2r 1001 jelzetten.

³⁴ Lásd 15. jegyzet.

³⁵ SZINNYEI József: *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése*. Bp. 1878. 95 p. Idézett hely: 74. p.

³⁶ WALLASZKY Pál: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus*. Ed. 2. auct. et emend. Budae. 1808. Typ. Univ. [656] p.

Könyves Házát. Összesen 48 művet sorol fel, melyeknek címét a kiemelés kedvéért dőlt betűvel szedette.

Az egyes egységek élén vázlatosan jellemzi az adott korszakot, melyről szól, majd sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek elősegítették az irodalom fejlődését, ill. hozzájárultak a műveltség kibontakozásához, terjedéséhez. Ennek megfelelően elsőként nem az írókról, tudósokról tesz említést, hanem a mecénásokról, akik lehetővé tették számukra a munkálkodást, segítették őket pl. munkáik megjelentetésében. Csak ezek után kerít sort a tudományok kiváló művelőire, akiket — csoportosítva —, szinte csak név szerint sorol fel. Csoportokat alakít ki vallás, hivatás ill. foglalkozás szerint. (Katolikus, református stb. — nyelvész, költő, filozófus, történész, orvos, matematikus stb.).

Az iskolák, mint a kultúra és műveltség terjesztői, alkotják a következő probléma-csoportot, melyek közül a jelentősebbeket fel is sorolja WALLASZKY. Különböző, írással, könyvvel foglalkozó intézmények, vállalkozások a következő paragrafusok tárgyai: könyvtárak, gyűjtemények, kulturális egyesületek, társaságok, nyomdák, könyvkereskedők és tevékenységük, a papírgyártás stb.

Az egyes korszakok tárgyalásánál ezek a szempontok természetesen nem egyforma súllyal szerepelnek. Az első két egységen belül a XV. század emelkedik ki színvonalát tekintve: ez a legrészletesebb, a legkidolgozottabb. Magyarázata: WALLASZKY már korábban elmélyültebben foglalkozott Mátyás korával, melynek eredményeként egy kisebb terjedelmű műve nyomtatásban is megjelent.³⁷

A második rész első egysége már jóval részletesebb: itt különösen a könyvtárakkal, nyomdákkal, nyomdászokkal és munkásságukkal ismerteti meg az olvasót.

A XVII. és XVIII. század bemutatásánál is követi az előbb már említett sorrendet. A második kiadásban a XVIII. századdal foglalkozó rész jóval részletesebb: az első és a második kiadás terjedelmének különbsége kb. 300 oldal, és ez mind Mária Terézia uralkodásának idejével, ill az 1770-től 1807-ig terjedő korszakkal foglalkozik. A legnagyobb hangsúlyt itt az oktatásügyi reformok: a *Norma Studiorum* és az *I. Ratio Educationis* (1777) bemutatására fekteti, bár említést tesz a II., 1806-ban kiadott *Ratio Educationis*ről is. Ezekhez kapcsolódva a jelentősebb iskolákat, s az egyes iskolatípusokban oktatott tantárgyakat is bemutatja. Az egyetem Nagyszombatból Budára, majd Pestre való átköltöztetése; helyzetének, belső rendjének szabályozása, tananyagának ismertetése legterjedelmesebb része az oktatásüggyel foglalkozó résznek.

A részletes anyagtárgyalásra jellemző, hogy pl. a grammatikai iskolában tanított tárgyakat külön-külön mintegy 1/2 — 1 oldalnyi terjedelemben elemzi. (A történelemről igen részletesen szól mindenütt.) Az egyetem tantárgyaitól sem feledkezik meg: fakultásonként sorolja fel azokat, külön csoportban a rendkívüli tárgyakat is megemlíti.³⁸ Sort kerít a tanárookra, az egyetem és az akadémiák személyzetére, majd az egyetemi intézeteket ismerteti. Itt kap helyet az Egyetemi Könyvtár és gyűjteményeinek bemutatása is, melyek közül kiemelve tesz említést a HEVENESI és KAPRINAI-féle oklevélgyűjteményekről. Természetesen az itt részletesebben felsoroltakon kívül — igaz, aránylag csekély terjedelemben —, szól egyéb kérdésekről is.

³⁷ WALLASZKY Pál: *Tentamen historiae litterarum sub rege gloriosissimo Matthia Corvino et Hunyad in Hungaria*. Lipese. 1769. Sommer. 98 p.

³⁸ WALLASZKY: *Conspectus* . . . 514. p. 33. paragrafustól e kérdésekről.

WALLASZKY Pál műve végeredményben igen jó, hasznos összefoglalása egy olyan terület ismeretanyagának, melyről addig ilyen jellegű mű nem készült. Igaz, irodalomtörténetet ígért, s ennek ellenére éppen az irodalom foglalja el a legkisebb részt, hiszen az egész könyvnek mindössze 6,5 százalékát teszi ki. Tudomány- és művelődéstörténeti anyaga igen jelentős adatanyagot foglal össze.

Ha tankönyvként vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, nem túlságosan megfelelő ilyen szerep betöltésére. Gazdag anyaga elég száraz: sokszor oldalakon keresztül csak neveket, adatokat sorol fel. Tankönyvként való használatát — az említett problémák ellenére — segíthette az anyag tagolása, az azonos szempontok szerinti felépítés, a lényegesebb részek dőlt betűvel való szedetezése, a művet kiegészítő mutatók. (Személynév mutató és emlékeztető méltó dolgok mutatója.)

*

Röviden összefoglalva az elmondottakat, láthatjuk, hogy a XVIII. század végén, a XIX. század elején — bár az igény megvolt, hiszen a segédtudományokban némileg jártas, jogot, vagy teológiát végzett emberekre; fejlődésnek induló tudományos életünknek jó alapképzettséggel rendelkező tudósokra lett volna szüksége, ha nem is túl nagy számban — lényegében az egyetemi segédtudomány-oktatás számára nem álltak rendelkezésre a legszükségesebb segéd-eszközök közül még a tankönyvek sem megfelelő számban és minőségben. Igaz, az említett könyvek között találhatunk tudományos igénnyel megírtakat, azonban a tudományos és az oktatási célok, feladatok nem fedik egymást, s ez az oktatásban nehézségeket eredményez. Hiába úttörő jelentőségű s éppen ezért az utókor által is megbecsült mű WALLASZKY *Conspectusa*, a tananyagként használandó, tulajdonképpen irodalomtörténeti része csak adatfelsorolás: szinte csak bemagolásra alkalmas, különösen akkor, ha nem kívánják meg az ott szereplő művek elolvasását, alaposabb ismeretét. SCHWARTNER Márton *Introductioja* szintén úttörő és komoly tudományos szintet képviselő volta miatt emelendő ki, hiszen gazdag anyaga, jó felépítése miatt az első, könnyen kezelhető, színvonalas kézikönyve volt hazánkban az oklevéltannak. Tartalmi vonatkozásai, az okleveles anyag élő volta miatt szélesebb körökhöz is eljutott, mint más tudományos munka.³⁹ STIPSICS könyve nem rendelkezik az előzőekhez hasonló erényekkel: valamennyi közül a legalacsonyabb színvonalat képviseli. ECKHEL könyvét — SCHWARTNER munkájához hasonlóan — a kézikönyv megjelöléssel illelhetjük, mivel röviden, a lényeg kiemelésére törekedve mutatja be anyagát.

Nem kimondottan tankönyv voltuk miatt e művek szélesebb körben is használatosak lehettek. SCHWARTNER művéről azonban — mint korábban már szó volt róla —, Himfy verseivel, a neves Kövy professzor jogi könyvével együtt emlékeztek meg a kortársak, mint az egyik legtöbbet forgatott könyvről.

³⁹ Lásd a 27. jegyzetnél közölt idézetet.

ERZSÉBET MUSZKA

Die historischen Hilfswissenschaften in der Reform-Epoche in Ungarn

Die Pflege der Geschichtswissenschaft und ihrer Hilfswissenschaften mit wissenschaftlichen Ansprüchen und auf entsprechendem Niveau begann in Ungarn in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Das erhöhte Interesse für die Geschichte förderte auch die Entwicklung der historischen Hilfswissenschaften, die in Hinsicht auf die historische Forschung, sowie auf die juristische Praxis an Bedeutung zunahmen. Die Interessierten konnten die entsprechenden Fachkenntnisse auf diesen Gebieten lange Zeit hindurch nur durch die Praxis erwerben, d. h. an Stellen, wo sie als Praktikanten bei einem Advokaten, Notar, oder in Archiven und Bibliotheken Gelegenheit hatten, sich mit diesem Material zu befassen. Zu einem planmäßigen Unterricht dieser Hilfswissenschaften kam es erst nach der Erlassung der Ratio Educationis (1777), erst an der Budaer, dann an der Pester Universität im Rahmen von drei bzw. seit 1784 zwei Lehrstühlen. Ein günstiger und qualitativ vielversprechender Beginn wurde dadurch gesichert, daß die Professoren (György Pray, István Schönvisner, Károly Wagner) aus den Reihen der besten Fachgelehrten der Zeit gewählt wurden. Ihre Lehrtätigkeit litt aber erheblich am Mangel an den nötigsten Hilfsmitteln; sogar Lehrbücher standen nicht in erforderlicher Menge und Qualität zur Verfügung. Besondere Schwierigkeiten machte dieser Umstand bei der Vorbereitung der Studenten zur Prüfung. Die geringzähligen, hauptsächlich wissenschaftlich angelegten Werke, die in der Periode 1777—1848 als Lehrbücher gebraucht und im vorangehenden Artikel in großen Zügen besprochen wurden, konnten diese Rolle nur unvollkommen erfüllen, da die Verschiedenheit der wissenschaftlichen und didaktischen Zielsetzung und Aufgaben in gewissen Fällen zwangsläufig Schwierigkeiten bereitete. Weil sie aber keine Lehrbücher im engeren Sinne darstellten, kamen sie in die Hände eines breiteren Publikums, sie waren ja schon in ihrer Entstehung mit dem zunehmenden historischen und literarischen Interesse verbunden.

Az „Esztergomi Népszava” repertóriumja (1919. III. 21.—1919. VIII. 1.) (A címfelvételeket készítette DÉVÉNYI Iván. Szerk. Kovács Emil.) Esztergom, 1969, Esztergomi Városi Könyvtár. 96 l.

A kiadvány az esztergomi Városi Tanács, az esztergomi Városi Könyvtár és a tata-bányai Megyei Könyvtár közös összefogásának eredménye; az 1918-ban megindult és az ún. „szakszervezeti kormány” időszakában megszűnt *Esztergomi Népszava* című napilap kommün alatti számainak repertóriumát tartalmazza. A város első marxista szellemű újsága a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének lapja volt, majd a „direktórium” hivatalos közlönye lett. A 133 nap alatt olvasóival a proletárdiktatúra célkitűzéseit, kül- és belpolitikáját, kulturális intézkedéseit közölte, tájékoztatta őket a magyar Vörös Hadsereg magatartásáról, helytállásáról a frontokon, az ellenforradalmi megmozdulásokról és a pártszervek intézkedéseiről.

A repertórium a könnyebb eligazodás érdekében csoportosításban tette közzé a több könyvtárból összegyűjtött anyagot.

A gondos összegyűjtésre szükség is volt, mert az egyes könyvtárak példányai igen hiányosak.

Külön fejezetek: Pártélet — pártpolitika; Szakszervezeti mozgalom; A Tanács-hatalom szervezete és működése; A Tanácsköztársaság harca a külső és belső ellenség ellen; Igazságszolgáltatás — forradalmi törvényszék; Gazdasági élet; Közellátás — kereskedelem; A dolgozók jobb életéért; Művelődéspolitikai; Sport; Általános bel- és külpolitikai kérdések.

Az egyes témacsoportokon belül időrendben, illetve az újság megjelenésének sorrendjében közlik az adatokat. Helyes, hogy a lap címét és megjelenési helyét nem ismételték minden egyes címlírásban, éppen így elhagyhatták volna az évet és évfolyamot is, — helyette inkább oldalszámot, esetleg még a hasábot megjelölhették volna a könnyebb megtalálást segítve. Az önálló címmel nem rendelkező tételek címfelvétele is helyes eljárással készült, a címfelvételekhez fűzött rövid tartalmi kivonatok szintén jól világítják meg és teszik érthetővé a rövid vagy önmagában semmitmondó címeket.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ